İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (5), 2903-2924 | Araştırma Makalesi

Kötülük Problemine Alternatif Bir Çözüm Arayışı; Aşk Teodisesi

Zafer Çaylı [1]

Öz

Bu çalışmamızda kötülük problemine mevcut teodiselere alternatif olarak teklif edilen, "aşk teodisesi"ni karşılaştırmalı ve betimleyici bir perspektifle inceleyeceğiz. Kötülük problemi karşısında mevcut teodiselerin muhatapların sorularına tatmin edici cevap verememesi ve ateist argümanları çürütememesi gibi nedenlerden dolayı teklif edilen "aşk teodisesi", Tanrı-âlem-insan denkleminde rasyonalist bir yaklaşımdan ziyade irfanî/mistik bir kabul ile "sevgi" eksenli bir tasavvurla dikkat çekmektedir. Aşk teodisesini, insana iyi ve güzel olanı tercih etme öngörüsü kazandırma, insanların mutluluğa erişme çabasına katkı sağlayabilme ve tecrübe edinilen kötülükler karşısında umut, metanet, hoşgörü tavrı edindirme, ilahî adalet beklentisine umut ışığı olabilme gibi özellikleri olduğu iddiasından dolayı incelemeyi tercih ettik. Kötülük problemine karşı alternatif teodise arayışında kötülüğü özsel olarak inkâr eden veya her şeyi kötülüğe atfeden düşüncelerin ontolojik ve epistemolojik bir zeminde yorum yapmalarına olanak sağlanabilmektedir. İşte bu özellikleriyle aşk teodisesinin reel/pratik yön taşıdığı ve kötülük probleminin de varoluşsal bir öz taşıdığı iddiası mantıksal bir zemine oturtulabilmektedir. Bu teodise diğer teodiselerden "sevgi", "inanç" "nefs terbiyesi" perspektifiyle ayrı bir yapı arz ederek din felsefesinde alternatif ve yeni bir perspektif sunabilir. Araştırmamızda aşk teodisesinin tanımlaması, analizi, mantıksal ve inançsal temellendirilmesiyle farklı teodiselerle ilişkisi gibi durumları din felsefesi perspektifiyle temel referans kaynaklardan hareketle incelemeyi amaçlamaktayız. Bu teodiseyi sistemli, rasyonel, derinlikli ve şümullü bir çerçevede irdeleyip artı ve eksilerini ortaya koymak ve müstakil bir çalışma yaparak din felsefesine ve Türkçe literatüre katkı sağlamak ana hedefimizdir. Problemle ilgili temel kaynaklara başvurarak bu teodiseyi ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik bir zeminde tartışmanın, İslam tasavvufu ve Anadolu irfanı geleneğinden Yûnus Emre, Mevlânâ ve Dâvûd-i Kayserî gibi isimlerle sınırlandırarak literatüre katkı sağlamanın önemli olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kavramlar: Din Felsefesi, Kötülük Problemi, Teodise, Aşk Teodisesi, Sevgi.

Çaylı, Z. (2025). Kötülük Problemine Alternatif Bir Çözüm Arayışı; Aşk Teodisesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14(5), 2903-2924. https://doi.org/10.15869/itobiad.1781542

Geliş Tarihi	10.09.2025
Kabul Tarihi	03.12.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
*Bu **CC BY-NC** lisansı altında açık erişimli bir makaledir.

[1] Doktor Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Hatay, Türkiye, zafer.cayli@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6137-4626.

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]
14 th Years

2025, 14 (5), 2903-2924 | Research Article

The Search for an Alternative Solution to the Problem of Evil: The Theodicy of Love

Zafer Çaylı [1]

Abstract

In our study, we will examine the "theodicy of love," proposed as an alternative to existing theodicies for the problem of evil, from a comparative and descriptive perspective. This proposal has been put forward because existing theodicies fail to provide satisfactory answers to the questions posed by their audience and cannot refute atheist arguments. Rather than a rationalist approach to the God-world-human equation, it draws attention to a "love"-centered conception based on mystical/spiritual acceptance. The theodicy of love has been examined with the claim that it has characteristics such as giving humans the foresight to choose what is good and beautiful, contributing to people's pursuit of happiness, instilling hope, fortitude, and tolerance in the face of experienced evils, and being a beacon of hope for divine justice. In the search for alternative theodicies, it is possible to interpret thoughts that essentially deny evil or attribute everything to it on an ontological and epistemological basis. Thus, the real/practical aspect of the theodicy of love and the claim that the problem of evil has an existential essence can be grounded on a logical basis. This theodicy, presenting a distinct structure from the perspectives of "love," "faith," and "self-discipline," can offer a new perspective in the philosophy of religion. In our research, we aim to examine the definition, analysis, logical and faith-based justification of the theodicy of love, as well as its relationship with different theodicies, based on fundamental reference sources. Our main goal is to examine this theodicy in a systematic, rational, in-depth, and comprehensive framework and contribute to the Turkish literature on the philosophy of religion by conducting an independent study. We believe it is important to relate the problem to figures such as Yunus Emre, Mevlâna, and Davud-i Kayseri from the tradition of Islamic Sufism and Anatolian wisdom.

Keywords: Philosophy of Religion, Problem of Evil, Theodicy, Love Theodicy, Love

Çaylı, Z. (2025). The Search for an Alternative Solution to the Problem of Evil: The Theodicy of Love, *Journal of the Human and Social Science Researches*, 14(5), 2903-2924. https://doi.org/10.15869/itobiad.1781542

Date of Submission	10.09.2025
Date of Acceptance	03.12.2025
Date of Publication	31.12.2025
*This is an open access article under the **CC BY-NC** license.

[1] Assist. Prof., Hatay Mustafa Kemal University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Studies, Hatay, Türkiye, zafer.cayli@mku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6137-4626

Giriş

Geçmişten günümüze dinsel metinlerde olsun din dışı düşünce sistemlerinde olsun insan yaşamının temel amaçlarından birinin mutluluk olduğu ifade edilmektedir. Ancak savaş, deprem, afet, fiziksel engellilik, hastalık gibi acı ve ıstıraba sebep olan faktörler insanın bu hedefe ulaşmasındaki temel engeller olarak görülmektedir ve bunlar nitelik ve nicelikleri farklı olsa da genel anlamda "kötü" olarak kabul edilmektedirler. Dolayısıyla kadim zamanlardan beri kötülüğün ne'liği, nasıllığı ve nedeni problematik olarak varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda insanın kötülüğe yüklediği anlam göreceli olduğundan mutlak bir tanım yapmak veya çerçeve çizmek zor görülmektedir. Kötülük problemi dinsel veya din dışı argümanlarla ele alındığında farklı sonuçlarla karşılaşılabilmektedir. Kötülüğü dinsel referanslarla ele almak birçok teist için Tanrı'ya teslimiyet veya sadakat ile sonuçlanırken; problemin mutlak akıl referansı ile irdelenmesi, insanın Tanrı'yı inkârına kadar gidebilmektedir. Teistlerin probleme teosentrik yaklaşımları ateistler için bir anlam ifade etmeyebilir. (Poidevin, 2000, s. 157). Aslında problemi Tanrı'nın varlığını inkâr etme veya yokluğunu delillendirme şeklindeki bir okumadan ziyade Tanrı'nın kötülükler karşısındaki durumu ve onun Tanrısallığının adaletsizlik ve acıyla[*] ilişkisine dair bir okuma geliştirmek, tartışmanın daha makul bir zemine çekilmesine imkân verecektir (Gürsoy, 1987, s. 12).

Kötülük problemi, Tanrı'nın mutlak kudret, ilim, irade ve iyi niteliklerinin aynı tutarlılıkla savunulamayacağını, bunu savunan teist sistemlerin mantıksal tutarsızlık yaşadığı savına dayanmaktadır (Hume, 1995, s. 209; M. Aydın, 1987, s. 154). Deprem, sel, açlık, kıtlık, gibi doğal kötülüklerin ontolojik sebepleri merak edilmektedir. Bu kötülükleri yalnızca tabiata hasretmek, kimi insanlar için tatmin edici bir cevap niteliği taşımamaktadır (Cevizci, 1999, s. 574). Nihayetinde bu kötülükler karşısında teistlerin inandığı "iyi Tanrı"nın varlığı ve mahiyeti üzerine sorular cevap beklemektedir (Mackie, 1992, s. 88-92; Haklı, 2002, s. 195). Kötülüklerin varlığı ve kötülük sorununa dair temelde "kötülük nedir ve kötülüğün varlığı bir problem ise bu problemle nasıl başa çıkılır" (Cook, 2004, s. 92) soruları ile yola çıkılmaktadır.

Din felsefesinin temel ve güncel meselelerinden biri olan kötülük problemi, teistler açısından bir çözüm arayışını, ateistler açısından ise Tanrı'nın varlığına karşı bir delili temsil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Âlemde reel olarak var olduğu iddia edilen kötülükler ile teistlerin sahip olduğu Tanrı tasavvuru arasındaki ilişki, problemin epistemik ve ontolojik bir zeminde tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Probleme karşı alternatif arayışların birtakım gerekçelerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kötülüğü ve onun etkilerini tamamen ortadan kaldırmanın zor olduğu bir âlemde, yaşanılan acıların ve etkilerinin nispeten azaltılması söz konusu olabilir. Böylece kötülüklerden azami düzeyde kaçınma, asgari düzeyde etkilenme hatta ondan istifade etme çabası bir çözüm önerisi olarak düşünülebilir. Teistlerin böyle bir yönelimle kendi hayatlarını idame ettirmesi, problemi açıklama ve çözmeye dair motivasyonlarına katkı sağlayabilir (Hair, 2009, ss. 107-108). Yine varlığın yapısını, ontolojisi, epistemolojisi ve aksiyolojisiyle bir bütün haline getiren bir perspektif içerisinde olmak, probleme çözüm üretmede önemli

[*] Kötülüğün fiziksel etkilerinin en temel unsurlarından acı (pain), modern bilimin gelişmesi öncesinde psikolojik bir durum şeklinde kabul edilmiştir. Böyle bir acı telakkisi zevkin (pleasure) karşıtı olarak düşünülmektedir. Ancak son dönem bilimsel gelişmeler acınını fiziksel ve sinir sistemiyle ilgili, zevkin psikolojik bir durum olduğunu ortaya koymaktadır (Hick J. *Kötülük Problemi ve Teodise*, s. 142.).

bir mesafe kat edilmesini sağlayabilir. Bu çerçevede sevgi ile yoğrulma, motive olma ve eğitilme aşk teodisesinin temel yapısını göstermektedir (Yasa, 2023, s. 120). Nihayetinde çağımızda kendine yabancılaşan insanın, kötülük problemi karşısında daha büyük kaoslara sürüklenmesi riskine karşı sevgi/aşk dili ve anlayışıyla problem karşısında demoralize olmaktan kurtulması; hayata ve inançlarına daha sıkı bağlanma motivasyonuna erişebilmesi gibi bir katkı sağlanabilir.

Ülkemizde aşk teodisesi ile ilgili müstakil bir çalışma olmamakla birlikte Metin Yasa'nın "*Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma"* kitabı ile *"Kötülük Problemi"* isimli kitap bölüm çalışması içerisinde *"Aşk teodisesi"* alt başlığı, Gülsüm Turhan'ın "*Şiddeti Önlemede Aşk Teodisesinin Rolü*"adlı makalesi, Mesut Sandıkçı'nın "*Davûd Kayserî'nin Kötülük Sorununa Bakışı ve Aşk Teodisesi*" adlı kitap bölümü, Nesuh Kaya'nın "*Kötülük Problemine Bir Yaklaşım Olarak Aşk Teodisesi: Yûnus Emre Örneği*" adlı yüksek lisans tezi şu ana kadar tespit edebildiğimiz başlıca çalışmalardır. Ancak bu çalışmada mevcut çalışmalardan farklı olarak müstakil bir başlıkta, özgün, kapsamlı ve eleştirel bir perspektifle problem irdelenecektir. Araştırmamızı Batı düşünce dünyasından örnek isimler ile İslam düşünür ve filozoflarından Yûnus Emre (ö. 1320), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273), Dâvûd-i Kayserî (ö. 1350) ile Fârâbî (ö. 950) ve İbn Sînâ (ö. 1037)'nın ortaya koyduğu görüşlerle sınırlı tutacağız. Ancak söz konusu düşünürler, kötülük problemini ve çözüm önerilerini müstakil, kapsamlı ve felsefî bir amaç ve yöntemle incelememiş, daha ziyade eserlerinde bu problem ve çözüme dönemin şartları, yöntemleri ve perspektifleri bağlamında yer vermişlerdir. Bu çalışmada konu, din felsefesinin metodolojisi esas alınarak söz konusu düşünürlerin eserlerinden hareketle deskriptif bir metotla kritik edilecektir.

1.Kötülük Problemi ve Aşk Teodisesi

1.1.Kavramsal Çerçeve

Araştırmamızın temel kavramlarından "kötü"; eksik olan, korku, acı, rahatsızlık ve endişe veren; mutluluğa, ideallere, hedefe erişmeye mâni durum veya oluşum için kullanılan kavramdır. "Kötülük" ise tabiat kaynaklı veya bilinçli insan fiillerinin neticesinde insanın varlığına ve hayatına zarar veren olay ve durumlardır (Cevizci, 1999, ss. 574-578). Kötülük iyinin zıddı olarak "şerr" anlamına da gelmektedir (Özdemir, 2001, ss. 15-17). Kötü kelimesi İngilizce "evil" sözcüğü ile ifade edilmekle birlikte Türkçedeki "kötü" kelimesiyle moda mod aynı anlama gelmemektedir. Çünkü Türkçede "kötü" genellikle ahlakî bir zeminde değerlendirilirken "evil" ise ahlakî ve fiziksel kötülükleri ifade etmektedir. Ayrıca Türkçede fiziksel kötülükler için "bela" ve "musibet" kavramları da kullanılmaktadır (Manafov, 2020, s. 31).

Din felsefesinde kötülük, fiziksel, metafiziksel ve ahlâki kötülük (Werner, 2000, s. 34) olmak üzere Tanrı-insan-evren ilişkisinde mantıksal veya hikmet bağlamında irdelenen bir problemdir. Kötülük problemi Tanrı-insan ilişkisine indirgendiğinde doğal ve ahlakî kötülük olarak ele alınmakla birlikte kötülük probleminde fiziksel ve ahlâkî kötülüğe odaklanılmaktadır (Peterson, 1991, s. 93).

Araştırmamızın bir diğer temel kavramı "aşk", Antik Yunan düşünürlerince birincisi arkadaş, akraba vb kişilere duyulan sevgi anlamında "philia"; ikincisi karşı cinse duyulan tutku anlamında "eros"; üçüncüsü koşulsuz aşk anlamında "agape" kavramlarıyla ifade edilmektedir (Gökalp, 2021, s. 25). Ancak bu kavramların anlamları

mutlak olmayıp birtakım farklılıklar arz edebilmektedir. Örneğin "eros" karşı cinse duyulan tutku iken Sokrates (öl. m.ö. 399) bu kavramı Tanrısal bir vaziyet olarak ifadelendirmektedir.

Aşk, kimi düşünüre göre yüce bir değer iken kimine göre kaçınılması gereken bir hastalık/tutkudur. Örneğin aşkı bir kişiye ya da nesneye karşı duyulan kişinin kendisini engelleyemediği bir bağımlılık, tutku ve adanmışlık şeklinde ortaya çıkan güçlü bir duygulanım olarak ifade edebilir (Emiroğlu, 2010, s. 336). Aşk, Arapça sözlüklerde "ışk" kavramıyla temellendirilmekte olup şiddetli ve aşırı sevgi demektir. Yine aşk kelimesi "ışk" kökünden gelen "aşeka" kelimesine karşılık gelmekte; bu kelime de zehirli sarmaşık bitkisi demektir. Bu bitki sarıp sarmaladığı ağacın öz suyunu emerek onun sararıp solmasına sebep olabilmesiyle meşhurdur. Dolayısıyla aşk, tıpkı bu ağaç gibi seven kişiyi diğer insanlardan soyutlamakta ve sararıp solmasına sebep olmaktadır. İşte bundan dolayı böyle bir duyguya aşk denilmektedir (Uludağ, 1991, s. 131).

Çağdaş din felsefecilerinden J. Hick (ö. 2012), "Sevginin Tanrısı"ndan bahsederken Antik Yunan düşüncesindeki "eros" ve "agape" kelimelerine atıfta bulunmaktadır. "Sevginin Tanrısı" İslam tasavvuf geleneğinde ilahî aşk ile ilişkilendirilebilir. Antik Yunan düşüncesinde bir varlığı güzelliği, zekiliği veya yakışıklılığı için sevmek "eros" ile; o varlığı herhangi bir güzelliğinden, zekiliğinden, yakışıklılığından ziyade yalnızca kendi olmaklığı dolayısıyla sevmek ise "agape" ile ifade edilmektedir. Dolayısıyla karşılıklı sevmeye "eros", karşılıksız sevmeye "agape" denilmekte; Tanrı'nın Sevgisi ise "agape" ile ifade edilebilmektedir. İşte buradan hareketle Kitab-ı Mukaddeste sıkça geçen "Tanrı Sevgidir" pasajlarını "agape" kelimesiyle ve âlemde maruz kaldığımız kötülükleri de aşk teodisesi zemininde okumak önemlidir (Hick, 1963, s. 11). Böylece Hick, karşılıksız sevginin Tanrı'nın âlem ve tarih üzerinde istediği gibi bir tasarrufta bulunmasına imkân tanıdığı fikriyle (Tanrıverdi, 2010, s. 2) Tanrı'yı cennet ümidi ve cehennem korkusu için değil; kendi olduğu için sevme fikrini benimsemesiyle bizlere İlahî aşk teorisini salık vermektedir.

1.2.Tarihsel Zemin

Kötülük bireysel veya toplumsal olarak insanların tecrübe edebildiği bir vakıadır. Örneğin 1755'teki Lizbon depreminde, inanan-inanmayan, binlerce insan vefat etmiş herkes derinden etkilenmiştir (Voltaire, 2019, ss. 279-291). Bu yıkıcı deprem sonrasında Batı düşünürlerinin bir kısmında felsefî optimizm yerini septisizm ve pesimizme bırakmıştır (Aydın, 1991, s. 188). Diğer taraftan tarihte Haçlı Seferleri, Moğol İstilası, Birinci ve İkinci Cihan Harpleri ile günümüzde Gazze'deki İsrail soykırımı, Myammar'daki Budistlerin Müslümanlara zulmü, Çinlilerin Uygur Türklerine işkenceleri gibi yaşanan savaş/acılar bir anlamda kötülük probleminin teolojik, felsefî, psikolojik ve sosyolojik aktüelliğini göstermektedir.

Kötülük problemi modern din felsefesinde mantıksal, delilci ve varoluşsal versiyonlar olmak üzere üç temel zeminde tartışılmaktadır. Mantıksal versiyonda âlemdeki kötülükler ile iyi bir Tanrı'nın paradoksallığından bahsedilmektedir. Platon (ö. m.ö. 347) problemi, düalist evren anlayışından hareketle Tanrı'ya değil de evrendeki düzensizlikle temellendirmektedir. Çünkü ona göre Tanrı'da adaletsizlik diye bir şey söz konusu değildir (Platon, 1986, s. 176). Platon'un Tanrısı (Demiurge) Mutlak iyi olup ondan meydana gelenler de iyidir (Platon, 1982, ss. 31-33)

Problem, Batı düşünce dünyasında Hristiyanlığın temel öğretileri zemininde ele alındığında Hıristiyanlık öğretisi ve onun "düşüş/ilk günah (Manafov, 2020, s. 88) inancı durumunun anlaşılmasında temel hareket noktası olarak görülebilir. Ancak bu temel kabullere karşı Aydınlanma düşüncesiyle birlikte D. Diderot (ö. 1784), P. H. d'Holbach (ö.1789) gibi düşünürlerin saldırıları, D. Hume (ö 1776) ve Voltaire (ö. 1778)'ın septik tutumları karşısında Hristiyanlığın temel öğretileri sarsılmaya başlamıştır. Problem 18. yüzyılda Hume tarafından tekrar irdelenerek daha net ve sistematize edilmiştir (Yaran, 2023, ss. 13-14). O, mutlak kudretli, iyi olan bir Tanrı ile âlemde mevcut olan kötülüğün mantıksal olarak tutarsız olduğu iddiasındadır (Hume, 1995, s. 209). Çağdaş filozoflardan J. Mackie (ö. 1981), Tanrı'nın her şeye gücü yeten, tamamen iyi olması karşısında yine de kötülüğün olmasının bir çelişki olduğunu bu durumlardan ikisinin doğru olması halinde üçüncüsünün yanlış olması gerektiğini ifade etmektedir (Mackie, 1992, ss. 25-26).

Kötülük problemi ile ilgili tartışmalarda G. W. Leibniz (ö. 1716) genel kabul gören ikili tasnife "metafizik kötülük" çeşidini eklemekte (Leibniz, t.y., ss. 138-139), problem karşısında ilahî adaletin tecelli etmesi anlamına gelen "teodise" teorisini ortaya koymaktadır. Leibniz'in kötülük problemi ve teodisesine başta Voltaire olmak üzere birçok düşünür karşı çıkmaktadır. 17. asırda M. Montaigne (ö 1592), B. Pascal (ö 1662) ve arkadaşlarının inananların itikatlarını sarsabilecek septik tutumları karşısında endişe ile işaret ettiği pesimist anlayış hâkim konuma gelmektedir (Ramazanoğlu, 1983, s. 47). Leibniz'in teorisine karşı Voltaire'in çözmeye çalışıp ancak sonuç elde edemediği kötülüğün varlığı problemi, 19. asırda A. Schopenhauer (ö. 1860)'ın pesimist felsefesinin özünü oluşturmaktadır. Bu asırda S. Kierkegaard (ö. 1855), Schopenhauer ve F. Nietzsche (ö. 1900) için problem kötünün varlığı, sebebi ve kaynağını izah etme ve yeni bir çözüm gösterme şekline evrilmektedir. Kierkegard ve Nietzsche'nin ortaya koyduğu nihilizm(hiççilik), sorunu, kötümserlik zemininde kötünün varlığı sorununun bir başka çözüm formu şeklinde düşünülebilir (Nutku, 2014, s. 137). A. Camus (ö. 1960), Tanrı inancını, kötülüklerin varlığı ve insanların bu kötülüklere maruz kalması dolayısıyla reddetmektedir. Ona göre âlemde kötülüğün mevcudiyetini kabul etmek Tanrı'nın mevcudiyetini ret etmeyi gerektirir (Camus, 1993, s. 94). Ayrıca o, problemi insanın özgürlüğü ve Tanrı'nın kötülükten sorumluluğu çerçevesinde irdelemektedir. Nihayetinde kötülükle Tanrı'nın varlığı arasında tearuz gören Camus, benzer bir tearuzu da insanın hürriyeti ile Tanrı'nın kudreti arasında görmektedir (Camus, 1997, s. 63).

Kötülük problemine alternatif çözüm önerisi olarak aşk teodisesini günümüzde J. Hick ile özdeşleşen "ruh yapıcı teodise" ile ilişkilendirebiliriz. Ona göre "ruh yapıcı teodise" için bir mücadele ortamı gerekmektedir. Çünkü insanın insân-ı kâmil olma sürecinde başarı-başarısızlık, tehlike, acı gibi durumlar olmaz ise insan, insân-ı kâmil olma vasfına erişemez. Hick, bu durumu iki kedi yavrusu metaforu üzerinden izah etmeye çalışmaktadır. Kedi yavrularından biri özgür olarak hareket edebilmekte, istediklerini yapabilmektedir. Diğeri ise kendi özgür iradesi olmaksızın ilk kediyi takip/taklit etmektedir. Netice itibariyle her iki kedi de aynı yere gitmekte aynı yollardan geçmekte aynı tehlikeleri atlatmakta iken bir sonraki seferde mücadele etmeksizin tek başına giden ikinci kedi başarısız olmaktadır. Bu durum zorlukların mücadele içerisinde varlıkları yetkinleştirmenin yanı sıra bir iç mücadele edinimine katkı sağladığını göstermektedir (Hick, 2001, ss. 46-47). Düşünürümüz, "ruh yapma teodisesi" ile ölüm sonrası hayat arasında bir ilişki sunmaktadır. Ona göre çekilen ıstırap ve acılar, insana

cesaret, metanet, sabır, cömertlik gibi erdemleri edindirebildiği gibi korkaklık, öfke gibi olumsuz özellikleri de edindirebilir. İşte bu durum, insanın insân-ı kâmil vasfına sahip olabilmesinde başarı-başarısızlık sürecinin sağlanması şeklinde ortaya konulabilir. Ayrıca Tanrı'nın insana karşı sevgisinin gerçekleşmesi için çekilen bütün zahmetler ikincil pozisyona düşmektedir. Tanrı'nın sevgisine nail olabilmek için bütün zahmet, acı, ıstıraplar onun sevgisinin vereceği haz ve mutluluğun yanında bir hiç mesabesindedir (Hick, 1973, ss. 60-61).

2.Aşk Teodisesi

Ahlakî kötülük aşk teodisesinin temel hareket noktasıdır. Burada insanın özgür iradesinden kaynaklanan birtakım fiillerin sonucunun kötü olarak addedilmesi söz konusudur. Ana aktör olarak kabul edilen insan, özgür iradesi ile iyi ve kötü olarak addedilen durumlardan birini tercih etme salahiyetine sahiptir. Konuyla ilgili İbn Sînâ, fiiller hususunda insanı mes'ul görmekte, yerilen, hoşa gitmeyen fiilleri kötülük olarak gördüğü gibi yalan, cinayet, fuhuş vb fiilleri de insanın özgür iradesiyle ilişkilendirmektedir (Yücekaya, 2019, s. 262). O âlemdeki iyilik ve kötülüğü âlemdeki yetkinlik ile ilişkilendirmekte; varlık açısından yetkin olanı iyi, varlık açısından yetkin olmayanı ise kötü olarak addetmektedir. İbn Sînâ, kötülüğü bir cevherin varlığa gelmemesi veya bazı niteliklerinin kendisinde bulunmaması ile izah etmeye çalışarak kötülüğü yokluk ile ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla kötülüğün türleri yokluğun türlerine göre şekillenmektedir (Kaya, 2022, s. 75).

Kötülüğün iyiliğin yokluğu durumuyla ilişkilendirilmesi din felsefesinde "privation teorisi" şeklinde adlandırılmakta; tasavvuf geleneğinde ise mümkünlerin hakikatleri olan a'yân-ı sabitenin bir gereği olarak meydana gelmesi şeklinde görülmektedir. Her bir ayn'ın farklı yapı ve mahiyete sahip olması, mevcudatı farklı bir zeminde "eksik" veya "kötü" olarak isimlendirmemize sebep olmaktadır. İşte bu zeminde âlemde meydana gelen olay ve durumlar, insanlar tarafından kötü olarak isimlendirilebilir. Dolayısıyla doğal kötülük için yapılan izahlar mikro kozmos olan insanın neden olduğu ahlakî kötülükler için de geçerli görülmektedir (Akti, 2021, s. 554).

Kötülük problemine dinsel temellendirmelerden hareketle çözüm önerileri arasında yer alan "özgür irade savunusu" ve "ruh olgunlaştırma" teodiseleri sevgi, güzellik, hoşgörü gibi erdemlere odaklanmaktadır. Buna karşın reel âlemde insanların bu erdemlerin aksine kendi özgür iradesini zaman zaman olumsuz tutum ve davranışlara sevk edebildiği gözlemlenmektedir. Örneğin bir insan önüne konulan iyi ve kötü alternatiflerinden "neden iyi yerine kötüyü tercih etmekte?" sorusu bu teodiselerin teorik çözümlerinin pratikte zayıflığını göstermektedir. Problem karşısında "aşk teodisesi" alternatif bir çözüm üretme çabası içerisindedir. Aşk teodisesi bireysel ve sosyal hayatta insandaki sorumluluk duygusunu geliştirmesi, insan yaşamını güzelleştirmesi, insanları birleştirici gücü, egoizme mani olması, insanı "Mükemmel" olana yaklaştırması ve ölçülü olmaya davet etmesiyle önem arz etmektedir. İnsan özgürlüğünü iyiye yöneltme, üstün ahlak ve yüksek ruh bilincine erişmede "aşk teodisesi" bir alternatif çözüm önerisi olarak sunulmaktadır (Yasa, 2002, s. 122).

Aşk teodisesi" probleme felsefî çözümler üretme çabasına farklı ve yeni bir çözüm önerisi olarak kabul edilebilir. Bu perspektif bünyesinde bir takım artı değerler barındırabileceği gibi eksiklikler de barındırabilmektedir. Dolayısıyla kötülüğün varlığı ve sorunsalı ile ilgili alternatif rasyonel, şümullü ve makul çözüm arayışlarına her

zaman ihtiyaç duyulabilir. Problem karşısında teistlerin savunmacı anlayışı (defensive mentality) ile ateistlerin saldırgan tutumları (aggressive attitude) problemin objektif, şümullü ve rasyonel bir zeminde tartışılmasına zarar verebilmektedir. Bu bağlamda kötülük probleminin ontolojik yorumu ile epistemolojik mahiyeti arasında bir farkın ortaya çıkabildiğini söyleyebiliriz. İşte bu realiteden hareketle alternatif bir çözüm önerisi olarak sunulan "aşk teodisesi" İslam düşüncesi zemininde Meşşâi ve tasavvufî gelenek orijinli sevgi/aşk kavramından hareketle oluşturulmaya çalışılan bir savunu olarak kabul edilebilir. Şimdi Aşk teodisesini Batı ve İslam geleneği ile temellendirip örnek düşünürler üzerinden inceleyelim.

2.1.Batı Düşüncesinde Aşk Teodisesi

Platon, kötülük problemi karşısında sistematik olmasa da bize "aşk teodisesi" teorisine önemli argümanlar sunmaktadır. Şölen diyaloğunda güzel yaşamak isteyen insanları güzel bir şekilde yaşatanın zenginlik, şeref, akraba olmayıp sevgi olduğunu ifade etmektedir (Platon, 1993, s. 27). Bu bağlamda o, zorbalıkları nihayete erdiren şeyin Aristogeiton ile Hermodios arasındaki sevgi olduğu kanaatindedir (Platon, 1993, s. 32). Düşünürümüz, sevginin her şeyden güzel ve iyi olduğunu ifade ederken sevgiyi başkaları için, daha başka güzelliklerin ve iyiliklerin kaynağı olarak tasvir emektedir. Sevginin insanların kaynaşmasına, insanların iyiliğin dostu, kötülüğün düşmanı olmasına katkı sağlaması gibi fonksiyonları vardır (Platon, 1993, s. 54). Platon'un sevgi anlayışı, aşk teodisesiyle birleşince ortaya çıkan güzellikler, insanın kendisine ve topluma karşı yeni bir perspektif sağlamakla birlikte insan kaynaklı ahlakî kötülüğe bir çözüm olarak sunulabilmektedir.

Aşk, insan yaşamında hayatı güzelleştirme, anlamlı kılma, sorumluluk alma ve birleştirici bir güç olma gibi fonksiyonları icra edebilir. Aşkın birleştirici gücüne dair tabiatçı filozoflardan Empedokles (öl. m.ö. 434), sevgi/aşk ve ayrılık/nefret olmak üzere iki temel prensipten bahsetmektedir. Aslında bu iki temel prensip Empedokles'in düşünce dünyasında hakikatte bir olmakla birlikte görünüşte düalist bir sunu ile iki zıt Tanrı şeklinde tasavvur edilebilir. Sevgi ve ayrılık anasır-ı erbaa diye bildiğimiz su, ateş, hava ve toprak elementleri üzerinde egemen bir güce sahiptir. Bu elementler üzerinde sevgi birleştirici; ayrılık ayrıştırıcı rolüne sahiptir. İşte bu dualite başlangıçta sevgi ile yoğrulmuş ve birleşmiş olan bu elementleri meydana gelen birinci çatışmanın etkisiyle ayrılığın aktif rolü sonucu toprak, okyanus, hava, göksel esir ve yıldızlar haline getirmiştir. İki prensip henüz mücadele halinde olsalar da sonunda üstün gelecek olan yine sevgidir. Empedokles'e göre ayrılığın ayırdığı parçalar sonunda sevgi sayesinde Bir'e dönecektir (Weber, 2000, s. 125).

F. Hegel (ö. 1831) Tanrı'nın mutlak iyi, kudretli ve adaletli olmasından hareketle kötülüğün eşyada olmasının zatî olmayıp arızî olduğu kanaatindedir. O, âlemde gerçekleşen doğal felaketleri kötülük olarak değil; "oluş" sürecinin unsuru olarak Tanrı'ya yükseliş ve katılış şeklinde görmektedir. Âlemde meydana gelen felaketler, Tanrısal bir hareket olup "yok olma" bile bir anlamda Tanrı'ya yükselmedir. Ona göre acı amaçsız bir olgu değildir; yaşamın bir alameti ve Tanrı'ya yükselmenin bir aracıdır (Durant, 1993, s. 328). Bu yükselmeyi, tanrısal uzlaşıyla yani aşkla tasvir etmek mümkündür. Ona göre Tanrı, hem "İlk" hem de "Son" olan bir "Aşk"'tır. İşte tüm varlıklar bu diyalektik içerisinde "Aşk"a yani Tanrı'ya rücu ermektedir. Dolayısıyla tabii felaketlerle gelen acılar, ona göre yine Tanrı'da sona ermektedir (Şahin, 2004, s. 76)

Inwagen'in "her gözyaşını silecek bir Tanrı olmalı; karşılığını verecek bir Tanrı olmalı"(Inwagen, 1994, s. 47) ifadesi bir umut olup teizmin Tanrısını sadece ontolojik değil rasyonel olarak ispat etme çabasının tezahürüdür. Dolayısıyla teistler, Tanrı'yı sadece ontolojik olarak kabul etmemekte aynı zamanda onu sevginin ve umudun kaynağı görmektedir. İşte bu sevgi ve iyilik inancı, inananlar için acı karşısında bir umut ve saadete giden yol olarak addedilmektedir. Bu iyiliğin üstün doğası göz önüne alındığında, ona erişen herhangi bir kişi, yaşamında acı çekse de nihayetinde saadet umudu vardır. Ancak bunu başaramayan bir kişi dünyalık haz ve mutluluk yaşasa da nihayetinde gerçek saadeti kaybetme riski taşımaktadır. Dolayısıyla Tanrı'ya aşk ile bağlanmak insan için saadetin teminatıdır (Walls, 2021, ss. 2-4).

Kötülük problemi karşısında alternatif çözüm önerileri arasında W. Rowe (ö. 2015)'un eleştirdiği 'ebeveyn benzetmesi', aşk teodisesi adına bir referans olma özelliği taşımaktadır. Buna göre iyi bir ebeveyn çocuklarının maruz kalmasına izin verdikleri bir acıyı çocuklarından daha iyi bilmekte; onların bu acılarına karşı teskin edici yollar bulmaya çalışmaktadır. Rowe, böyle bir benzetmenin başta Hristiyanlar olmak üzere diğer teistler için makul olmasına karşın şüpheci teistler ve ateistler için makul olmadığı kanaatindedir (Rowe, 2001, s. 297-303). Çocuğun yaşadığı acılar karşısında ebeveynin müşfik tavrına benzer bir şekilde Tanrı da kullarının tecrübe ettikleri acılara sonsuz merhamet ve sevgi ile cevap verebilmektedir. Ancak ebeveyn ile çocuk arasındaki yakınlık, ilgi ve sevgi fiziksel bir ilişki formunda olmasına karşın Tanrı ile kul arasındaki bu ilişki dini tecrübe, dua, sadakat ve vecd formunda olabilir. İşte bu ebeveyn-çocuk ilişkisi Tanrı-kul ilişkisi ile analojik bir bağ mantığıyla kurulabilir. Böylece kulun Tanrı'ya olan sevgi, sabır ve sadakat şeklindeki aşkı Tanrı'nın da sonsuz merhamet ve sevgisinin bir tezahürü olarak görülebilir (Stump, 2025).

Schopenhauer, yaşama arzu/iradesinin canlı varlıkların birbirleriyle mücadelesinde itici bir güç olduğu; acılara karşı ancak yaşama motivasyonunun insanı teskin edebileceği kanaatindedir. İşte bu motivasyon sanat, ahlak ve aşk ile gerçekleşebilecektir (Schopenhauer, 1996, II, s. 591). İnsanın arzu/tutku içgüdüsünün sonsuz versiyonu mahiyetinde bir tetikleyici güç Tanrı'da bulunmakta, Tanrı bu sahip olduğu güç ile âlemi yaratmaktadır. Kendisinden bir parça olarak yarattığı insana kendi nefesinden bir nefes üfleyerek ruh dediğimiz bir yapı ile onu aşk ile donatmaktadır. Ruh uzun ve acı veren gelişmelerden sonra mucizevi bir şekilde aşk ile donatılmaktadır (Werner, 2000, s. 113-117) İşte bu Tanrı-insan ve ruh üçlemesinde âlemde karşılaşılan kötülükler karşısında bireyin özüne yani Tanrı'ya erişmesinde arzu içgüdüsü/aşk tetikleyici güçtür.

Batı literatüründe aşk teodisesi, zaman zaman Tanrısal gizemden hareketle temellendirilmeye çalışılabilmektedir. Birçok teist yaşadıkları acıların en derin noktasında Tanrı'nın varlığını ve sevgisini en yoğun bir şekilde hissettikleri iddiasındadırlar. Kutsal metinlerdeki Eyüp kıssası ile reel hayattaki Holocost gibi bireysel ve toplumsal acılar karşısında Tanrı'nın kendini ifşa edip bu acılara müdahale etmemesi önemlidir. Ancak bu gizemi savunan tesitler Tanrı'nın bizim için zorla değil aşkla bağlanarak, sadakatle güvenmemizi ve itaat etmemizi istemesinin bir şartı olarak kabul etmektedirler. Tanrı'nın kendisini ifşa etmemesinin veya kötülüklere müdahale etmemesinin sebebini onun samimiyetle ve aşkla aranmaması olarak görmektedirler (Evans-Manis, 2010, s. 199-203). Diğer taraftan Augustinusçu söylem ile kalbin arzuları ve fıtratı gereği Tanrı'ya ve Tanrı ile paylaşılan birliğe yönelik arzu ve aşkı bireyin Tanrı

ile birleşmesi ve bütünleşmesinde aktif rol oynamaktadır. Birey bu arzu ve aşkına erişemediğinde büyük acılara maruz kalmakta; erişebildiği sürece kendisini huzur ve güvende hissetmektedir (Stump, s. 442-446).

Süreç teizmi, geleneksel teizmin Tanrı'nın özsel olarak bir değişim göstermeksizin alemle nasıl bir ilişki içerisinde olabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Süreç felsefesi ve teolojisi, böyle bir ilişkinin yetersiz olduğunu ileri sürmekte; Tanrı ile evren arasında karşılıklı bir ilişkiyi kabul etmektedir. Buna göre A. N. Whitehead (ö. 1947), Tanrı - alem ilişkisinin karşılıklı olduğu, Tanrı'nın sevgi ve inayetinin evrenin tüm azalarını kapsadığını iddia etmektedir. Bu bağlamda Tanrı, insan için en büyük özlem ve insanın acılarına kulak tıkamayan yüce bir dosttur (Whitehead, 1996, ss. 346-349).

Hick, sevgi ve merhamet Tanrısı anlayışı ile cehennem kabulü arasında mantıksal bir tutarsızlık olduğunu, böyle bir Tanrı'nın ebedi bir cehennem ortaya koymayacağını iddia etmektedir. Merhamet ve Sevgi Tanrısının kendisini inkâr eden kullarını ebedi cehennemde cezalandırması bile başlı başına kötülük probleminin bir parçası olabilmektedir. (Hick, 2007, s. 164) Aynı zamanda ebedi cehennem Tanrı'nın sonsuz merhamet ve sevgisi nitelikleri ile çeliştiği gibi onun âlemi var etme amacının başarısızlığına işarettir. Bu problemi D. Cook, Tanrı'nın engin sevgi ve inayetiyle sonunda herkesi bağışlayacağı, herkesin nihayetinde Tanrı ile geçirilecek sonsuz yaşama sahip olabileceği şeklinde çözmeye çalışmaktadır (Cooc, 2004, s. 137). Hristiyanlıktaki enkarnasyon (Tanrı'nın İsa'da bedenlenmesi) öğretisinde ne kadar ağır olursa olsun tüm acıların sonunda mükafatın olacağı inancı vardır. Buna göre Tanrı katında dünyadaki her şeyin iyi olması ve uzun vadede her şeyin iyi olacağı inancı, aşk teodisesine önemli bir argüman sunabilmektedir. Tanrı'nın kendi ilahî sevgi amacını gerçekleştirmesi hem teodisenin bir gereği hem de sonsuz sevgi ve merhamet kaynağı olarak Tanrı'nın insana "evrensel kurtuluşu" sağlamasının teminatıdır. Ancak Hristiyanlıktaki "Mükemmel Baba" figürü olarak Tanrı'ya inanmak insanın mükemmel olmasını veya insanlığın evrensel bir din tutkusunun tezahürüdür (Cobb -Griffin, 1976, ss. 43-44)

Kötülük probleminde en önemli tartışma konularından biri de yukarda belirttiğimiz gibi sonsuz sevgi ve merhamet sahibi olan Tanrı ile onu inkâr edenlerin ebedi cehennem ile cezalandırılması ikilemidir. Şayet Dante'nin sevgi ve adalet eksenli bir cehennem tasviri ispat edilebilirse bu problem bir anlamda kötülük karşısında aşkın bir çözüm olabilmesine imkân tanıyabilecektir (Stump, 1985, s. 402). Diğer taraftan fiziksel kötülük örneği olarak insanların özürlü doğması ile Tanrı'nın rahmet, irade ve kudreti arasında bir paradoks olduğu iddiası karşısında Stump, bu tür özürleri iyi bir duruma getirmenin/mükafatlandırmanın onu yaratmamaktan daha iyi olacağı; Tanrı'nın böyle bir tercihte bulunmasının onun güç, saygınlık, sevgi ve özeninin göstergesi olduğu kanaatindedir (Stump, 1985, s. 405). Fiziksel engellilik, kanser gibi ölümcül bir hastalık şeklinde birçok insanın hayatında korkunç acıya maruz kalması bu acıların dindirilememesi söz konusu olup bu bireylerin ruh sağlığını korumak için böyle bir acı ile Tanrı'nın sevgisi ve takdiri arasında ilişki kurularak onun teselli edilmesi teklifi vardır (Stump, 1993, s. 349). Stump, "*Wandering in Darkness*"'ta, Tanrı ile insanlar arasındaki birliği veya birleşik sevgiyi (aşk) merkeze alarak acı ve ıstırap problemini çözmeye çalışmaktadır. İnsanı seven Tanrı ile birleşmek bütünleşmek her şeyden önemli olup bu bir anlamda insana gerçek aşk, huzur ve sabrı getirir (Stump, 2025).

Ancak böyle bir ruhsal kemoterapi bireyin acısının hafifletilmesinde veya ortadan kaldırılmasında ne kadar etkili olabilir, tartışmalıdır.

Hıristiyanlık teolojisindeki trinity bir anlamda akıl, irade ve aşk şeklinde tasavvur edilebilir. Tanrı tamamen kendine yeter olduğundan insan ve alemi yaratması bir anlamda aşkının ortaya çıkması anlamına gelebilecektir. Tanrı'nın birliği helozonik olarak aşkın birliği anlamına da gelebilmektedir. Tanrı'nın evreni yaratması evrenin ve insanın her an iyiliğine yönelik bir aksiyonudur. Diğer taraftan İsa'nın çarmıha gerilmesi veya inananların vaftiz edilmesi Tanrı'nın kurtarıcı lütfu ile sonsuz sevgisine kavuşma arzusudur. İnsan zihninde Tanrı'ya ve onun fiillerine dair birtakım sorular olsa da nihayetinde inananlar onun sonsuz sevgisine/inayetine kavuşacaktır (Suchocki, 2001, ss. 169-174). İşte bu Tanrı-alem-insan ilişkisinde acı çeken Hristiyanlar için Tanrı'nın sonsuz sevgisinin bir özlemi olarak acıdan ziyade zevk haline gelebilecektir.

Hristiyan teolojisinde, Tanrı ile buluşma tecrübesi, insan için en büyük arzu ve motivasyondur. Bu aşk ve şevk dünyadaki karşılaşılabilecek en kötü senaryonun bile tolere edilmesini sağlayabilecek niteliktedir. Ebedi, ölümden sonra gelen kutsanmış bir Tanrı vizyonu, onu deneyimleyen herkese, içinde barındırdığı dehşetlere rağmen hayatını büyük bir iyilik olarak görmesi için geçerli bir sebep sağlayacak ve böylece Tanrı'ya karşı her türlü şikâyet gerekçesini ortadan kaldıracaktır (Adams, 1999, ss. 162-163). Çünkü Tanrı'nın vizyonunun iyiliği, kişinin dünyevi veya yaratılmış herhangi bir kötülüğe katılımıyla kıyaslanamaz. Pavlus'un "şimdiki acılarımız, içimizde açığa çıkacak olan yücelikle karşılaştırılamaz" (Romalılar 8:18) şeklindeki öğretisi bu anlayışı desteklemektedir. İnsanın cennette böyle bir yüceliği deneyimlemesi bir anlamda Tanrı'nın adaletinin ve sevgisini tezahürüdür. Bu perspektif R. Swinburne'ün çekilen acı/ıstırapların daha üst düzey bir iyiliğe erişmenin habercisi olarak görülmesini anımsatmaktadır. Ona göre kötü durumlar meydana getirmek veya gelmesine izin vermek her zaman kötü bir fiil değildir. Bazı iyi durumları meydana getirmek, önce bazı kötü durumların meydana gelmesini gerektirebilir. Yine Tanrı, insanı iyi ve kötü şeyleri yapabilen özgür varlıklar olarak yaratarak aslında insan için en büyük iyiliği yapmıştır (Swinburne, 1998, s. 7-13). İşte burada bireyin Tanrı'ya aşk ve sadakat ile bağlanmasının bir yansımasını görmek mümkündür.

Tanrı'nın bize kendisini sevme ve eylemlerimizden ahlakî olarak sorumlu olma özgürlüğü vermesinden hareketle Tanrı ile insan arasındaki gerçek sevginin mümkün olabilmesi için insanlara özgür irade vermesi gerekmektedir. Buna göre insanlar tercih hakkı olmayan bir robot olmayıp Tanrı bizi kendi özgür iradesi ile sevdiği gibi bizler de Tanrı'yı özgür irademiz ile severiz (Pinnock, 2001, s. 162). Şayet Tanrı'yı Kutsal Kitap açısından kusurlu, rasyonel açıdan şüpheli ve varoluşsal açıdan absürt bir formda tasvir edersek Hıristiyanların Tanrı'yı sevmesini ve Tanrı'dan zevk almasını ya da Hıristiyan olmayanların Tanrı'yı tanımakla ilgilenmesini bekleyemeyiz (Pinnock, 2001, s. 133). Ancak sevgi dolu bir Tanrı inancına sahip olanlar, Tanrı'nın dünyada kötülüğü istemediği bir teolojiyi kabul etmekte; âlemde tecrübe edilen acılar Tanrı istediği için meydana gelmemektedir. Bunlar acı olarak tasvir edilen olaylardan acı çekmedikleri ve bunların netice itibariyle iyi olduğu inancındadırlar (Sanders, 2007, s. 11). Açık teistler Tanrı'nın asla istemediği ya da başlarına gelecek kötülükleri önceden bildiği fikri ile teselli olurken muhalifleri ise bu tavrın acı çekmenin ardındaki anlamı ortadan kaldırdığı, acıya katlanmayı sağladığı kanaatindedir. Ancak "Tanrı bunların [kötülüklerin] olmasını istememiştir, istemiş olsa bile Tanrı'nın her şeyi onların iyiliği

için yaratmasından mülhem kötülüklerden daha büyük iyilikler çıkarabilmektedir (Pinnock, 2007, s. 47).

Ateistler acı, hastalık, savaş ve ölüm ile Tanrı'nın sonsuz merhameti ve sevgisini bağdaştıramamaktadır. "Teistik dinlerde Tanrı sevgi ve aşk olarak tasvir edilmesine karşın çevremizdeki bu kadar kötülük sevginin karşılığı olarak görülebilir mi?; Hristiyanlığın "Baba" ve "Aşk" olarak kabul ettiği Tanrı, kanserden ölen bir çocuğa niçin yardım etmez?" (Flew 1958, ss. 96-98) gibi sorular gündeme gelmektedir. Hristiyan teolojisindeki acı ve ıstırabın Tanrı nezdinde iyi bir dindarlık için gerekli; bu acı ve ıstıraplara sabır gösterilmesinin Tanrı katında değerli olması vurgulanmaktadır. Burada Eyüp peygamberin tüm acılar karşısında sabır örneği olması, İsa peygamberin tüm insanlık için kendini feda etmesi gibi anlatılar önemlidir. Tanrı'nın sevgisine erişmek ve Tanrı'ya sadakatini göstermek için bu kadar acı ve tehlikeye maruz kalmak aşk ile izah edilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda problem karşısında alternatif çözüm arayışı olarak aşk teodisesinde Heraklit'in iyi ve kötüyü aynı mesabede görmesinden (Werner, 2000, s. 13) Tanrı 'nın acılara acıdığı için acıları yarattığı (Yasa, 2000, 100) şekline kadar birbirinden farklı anlayış ve öneriler sunulmaktadır.

Hristiyanlıkta aşk teodisesi, biri teosentrik diğeri Hz İsa'nın enkarnasyonu gibi kişisel kimlik tartışması üzerinden antroposentrik olmak üzere iki temel perspektifle ortaya konulmaktadır. Aşk teodisesinde teosofik bir perspektifle Tanrı'nın sonsuz merhamet ve sevgisi ile insanın ona kavuşma arzusu arasında bir ilişki kurularak özellikle insanın düşüş gibi ontolojik, günah gibi aksiyolojik kötülükler karşısında Tanrısal aşk ve tutku ile kavuşma ve kurtuluşa erişmesinden bahsedilebilmektedir. Aynı zamanda inkâr eden bireylerin Tanrı'nın sonsuz merhameti gereği ebedi bir cehennemde olamayacağı tezi de önemli bir açılımdır. Yine Tanrı'ya karşı tutku (passion) derecesindeki sevgi/aşk anlayışı, inananların iman sıçraması (leap of faith) yaşamasında birer araç olarak görülebilmektedir.

2.2.İslam Düşüncesinde Aşk Teodisesi

Ülkemizde sistematik anlamda "aşk teodisesi"ni Metin Yasa gündeme getirmiş olup bu teodise, aşk ile birlikte gelen güzellik, huzur ve sevginin neticesi olarak ölçülü ve dengeli olmaya aşkın katkısı gibi argümanlarla temellendirme girişimidir. Bireyin aşırı hiddetini/öfkesini dizginlemesine yardımcı olmakla birlikte ona sorumluluk yüklemekte ve onun olgunlaşmasını sağlamaktadır. Yardımlaşma, güzellik, doğruluk gibi meziyetlerini ortaya çıkarmakla insan, diğer insanlara karşı sevgi, saygı, hoşgörü ve müsamahakârlık gibi duygulara erişebilmektedir. Yasa'nın "yeni bir perspektifle ve şümullü bir anlam içerisinde kötülüğün kaynağını belirlemeye çalıştığı ve yeni bir cevap geliştirme girişimi olarak aşk teodisesini şu şekilde temellendirebiliriz: **a.** Aşk teodisesi, "aşk"ı kötülüklere bir çözüm veya alternatif bir arayış temin etme arayışıdır. Dolayısıyla insan, hayatında tecrübe ettiği elem ve kederlerden baş etmede aşka özel bir değer ve anlam yükleyerek acılarını hafifletebilir, hatta bunlara pratik çözümler üretebilir. **b.** Aşkın ferdî ve ictimai hayat üzerinde etkin olması, problem çözebilme potansiyelinin bulunması, muhtemel çözüm önerilerine yol göstermesi, mevcut çözüm önerilerini desteklemesi gibi özellikleri dolayısıyla kötülüğün yeniden irdelenip yorumlanarak alternatif çözüm olması mümkündür (Yasa, 2002, ss. 121-122). Onun sistemleştirmeye çalıştığı bu teodise, kötülük problemiyle ilgili felsefî bir zeminle temellendirilmeye çalışılırken işrakî ve irfanî gelenekle referanslandırmaktadır.

Kötülük problemin çözümünde akıl ile birlikte duyu, sezgi, vicdan, gelenek, inanç gibi farklı zeminlere başvurulması daha makul görülebilir. Örneğin İlahî aşkın nedenleri farklı bireysel krizleri dindirecek izah edilemez, metafiziksel sorunları çözme gücüne sahip bir güçte kabul edilmesi, onun yüce bir erdem olarak kabul edilmesini sağlayabilir. Dahası İlahî aşka gönül veren ve onu tecrübe edinen bir kimse, her türlü güzelliği sevmeyi, kötüyü görmeye tercih edecek; böylece hayatı daha yaşanır kılmaya çalışacak ve fedakârlıklarda bulunacaktır (Yasa, 2002, s. 25). Onun ortaya koymaya çalıştığı aşk teodisesinin temel hareket noktası bu olup böylece insan inançsal ve ahlakî bir sıçrama yaşayabilir.

Aşk teodisesi, Tanrı-insan ilişkisini merkeze alan bir teori olup burada insanın olgunlaşmasına giden süreç önem arz etmektedir. Anadolu irfanının* önemli temsilcilerinden Yûnus Emre (ö. 1328) insân-ı kâmil kavramıyla kendini aşan insanı tasvir etmektedir. Böylece insan, kendini aşıp ebedî varlığı bulmak ve onun aşkı ile yaşamak suretiyle hayatına bir anlam katabilen ve mutlu olabilen varlıktır. İnsanın sevgi ile kendini aşması, Tanrı'nın aşkına erişebilmesine vesile olabilecektir (Timurtaş, 1986, s. 182). Aynı zamanda "Yaratılanı severiz Yaratandan ötürü."(Tatcı, 2005, s. 62) dizesi insan ile birlikte tüm yaratılmışlara ontolojik bir değer verilmesinin tezahürüdür. Onun insân-ı kâmil ile birlikte yaratılan ve Yaratanı arasındaki ontolojik ve aksiyolojik ilişki zemini anlayışı, insan kaynaklı ahlakî kötülük problemine çözüm üretme anlamında bir açılım getirebilir. İnsanın farklı eza ve cefalarla muhatap kılınması, bir imtihan olup bunlar 'aşk' için gereklidir. Yunus'un "Dürlü dürlü cefânun adını 'ışk virmişler-Bu cefâya katlanan dosta halvet irmişler."(Tatcı, 2005, s. 68) dizesi, insanın eza ve cafalar vasıtasıyla aşkın (transandantal) varlığa ve onun aşkına erişmesine katkı sağlayabilir. Yunus'a göre âlemde gerçekleşen tüm olay ve durumlar aşkın bir tezahürü olup aşk olmadan bunların meydana gelmesi mümkün değildir. "Denizleri kaynadur mevce gelür oynadır-Kayaları söyledür kuvvetli nesnedir ışk."(Timurtaş, 1986, s. 71) dizesi, aşkın her şeye anlam katan; insanı ve âlemi ayakta tutan bir hakikat olduğuna işarettir. Ayrıca aşkın biri; olmasaydı var oluş olmayacaktı anlamına gelmesiyle varlığı varlık sahasına çıkaran veçhesi; diğeri yaşamsal boyutunu ortaya çıkarması olmak üzere iki veçhesinden bahsetmektedir (Bayrakdar, 2021, s. 39). Böylece insan Tanrı'ya karşı hissettiği aşk/sevgi için bütün varlığından vazgeçmekte, başına kötülüklerin gelmesini bile kabul edebilmektedir (Bayrakdar, 2021, ss. 55-56).

Neo-Platonizmin etkisiyle tasavvuftaki teori ve pratikler, sufilerin kendi düşünce sistemlerini kurmalarına zemin hazırlamış; sufizm aşkın (transandantal) sevinci, aşk ile gelen sıkıntıları ve insanın Tanrı'ya olan tutku/özlemini bireysel tecrübelerle hasretmektedir. Böylece tasavvuf rasyonel bir teori/akım olmaktan ziyade yakıcı bir tutku/özlem olmaktadır (İzutsu, 2025, s. 18). Mevlâna Celâleddîn Rûmî (ö. 1273) insanın iyi ve kötü özelliklerle kaim bir varlık olduğu; bu özellikleri farklı şekillerde ortaya koymakla sorumluluk yüklendiği kanaatindedir (İspir, 2007, s. 181). İnsanın sorumluluk duygu ve bilinci, kötülük yapmasına engel olabildiği gibi iyiliğe sevk olunmasına katkı sağlayabilir. Bu noktada aşkın rolü, sorumluluk duygusunun gelişmesini sağlamaktır. İnsanı belirli bir olgunluk düzeyine ulaştırdığı için bireysel/toplumsal sıkıntıları gidermede yardımcı olabilir ve insanı mutlu kılabilir (Yasa, 2023, s. 116).

* Anadolu irfanı: Gönül erlerinin temsil ettiği irfan geleneği; dini hayatın kalbî ve ruhi boyutunu ifade eder. Anadolu'da İslam inancını ve ahlakını özümseyerek yaşayan insanların hayatın içinden gelen hikmetli bir seziş ve ince bir kavrayışı şeklinde tasvir edilebilir.

Mevlânâ'nın "Aşkın olmadan yaşamak zor olur. Ey aşk! Öylesine hoşsun ki, hoşluğun hoştan da hoş."(Yasa, 2010, s. 28) dizesi, aşk teodisesinin varoluşsal yönüne işaret edebilir. Aşk, insanın ontolojik bir ihtiyacı olup onun birleştirici ve müsamahakârcı yapısıyla insan, kötülük yapmaktan sakınabileceği gibi; kötülükler karşısında umut, metanet ve hoşgörülü davranabilir. Dahası insan büyük acılar çekerken bile aşk vesilesiyle diğerkâmlık içerisinde tüm canlıları kendi varlığına tercih edebilir (Yasa, 2010, s. 122). Mevlânâ, def metaforundaki "Vur hadi vur yüzüme, Vurdukça sana güzel söz söylerim, Ben aşığım, âşıklar gibi güzel huyluyum, beni yaralasan da bana vursan da söylediğim sadece budur." dizelerinde aşk teodisesinin en güzel örneklerinden birini sunmaktadır (Yasa, 2014, s. 211). Ruhsal bir dinginlik ve terbiye sayesinde sevgi ve hoşgörü eksenli pozitif bir dinamizme erişilerek kötülüklerin önüne geçilmesi mümkün olabilmektedir (Yasa, 2002, s. 122). Dolayısıyla aşk vasıtasıyla insanlar, egoizmden uzak, empati duygusuna sahip olabildikleri gibi; nefsini terbiye ederek kendisinden neş'et edebilecek ahlakî kötülüklere de engel olabilir (Turhan, 2022, ss. 315-350).

Mevlânâ, iyi ve kötünün fâilinin bir ve tek olması münasebetiyle bunların birleşeceğinden bahsetmektedir. Sevilen şey ile sevilmeyenin aynı olduğu; sevilmeyenin olmadığı durumda sevilenin anlaşılmasının mümkün olmadığı kanaatindedir. O. "Mahbubat mekruhattan ayrı değildir....."(Mevlânâ, 2009, s. 117) dizesiyle bu durumu izah etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla iyi ve kötü zıtlarının birleşmesi ve aynîleşmesiyle kötülük ortadan kalkabilir. O, böylece panteistik düşüncenin kabulleri ile, kötülüğü iyiliğe çevirerek optimist bir anlayış ortaya koymaktadır. Bu minvalde âleme hâkim olan güç aşk olup burada "her şey O'dur" söylemi dikkate değerdir. Dolayısıyla onun bu problem karşısında teistik bir yaklaşımla panteistik bir tutum sergilediği söylenebilir (Akdağ, 2021, s. 571).

Kötülük problemi karşısında tasavvuf geleneğinin nefs tezkiyesi ile felsefe yapmayı "insanın gücü ölçüsünce Tanrı'ya benzemek" şeklinde kabul eden İslam felsefesinin akıl merkezli çözüm önerileri dikkat çekmektedir. İnsanın özgür iradesinin tercihlerinde doğruya eriştirecek temel güçlerden biri de 'aşk' olup ona ancak irade eğitimiyle ulaşılabilir. Bu irade eğitimini insanın Tanrısal bir amaca ulaşması ile sağlam bir zemine oturtulabilir. Aşkın, Tanrı adına olduğu veya derdin Tanrı için olduğu idrakine erişebilen insan, gerçek aşka nail olabilecektir. Hayatta ana tetikleyici güç aşk olduğunda negatif tutum ve davranışlar pozitif hale evrilebilmektedir (Bayrakdar, 2021, s. 62). Tasavvuf geleneğinde kötülüklerden baş etmenin temel yolu İlahî aşk olarak kabul edilebilir. Aşk her türlü derdin dermanı olabileceği gibi kesretten vahdete erişildiğinde insan "kahrı da lütfu da hoş" görebilecektir. İnanç ve ahlaktaki bu sıçrama, Aşkın Varlık'ı idrak ederken onun dışındakileri birer gölge olarak kabul etmeyi sağlayacaktır. Teosentrik bir anlam arayışı ile İlahî aşka erişen insan için ağlamak-gülmek, ölmek-doğmak, şer-hayır bir/tek anlama gelebilecek, her şey eşit bir mesabede olacaktır. Bu tavırda hareket noktası, İlahî aşk olup bu durumu "aşk teodisesi" olarak kabul etmek mümkündür. Bu teodisenin kötülük problemi karşısında âlemde meydana gelen her şeyin Tanrı'nın kendisine duyduğu aşkın bir eseri olarak kabulü, bütün varlıkların aşk için yaratılması gibi müspet bir yaklaşımı gerektirmektedir.

Vahdet-i vücûd anlayışının önemli temsilcilerinden biri olan Dâvud-i Kayserî, kötü gibi görülen şeyleri doğrudan Hakk'ın zatına değil, isim ve sıfatlarına nispet etmekte ve bunları celâlî isimlerinin bir tecellisi olarak kötülüğü itibarî görmektedir (Dâvûd-i Kayserî, 2011b, s. 44). O, Tanrı'ya izafe edilen isimleri, farklı şekillerde

sınıflandırılmakta; "cemali" ve "celali" isimlerine özel önem vermektedir. Ona göre âlemde lütuf, ihsan, iyilik ve güzelliklerle ilişkili her şey "cemal" isimlerinin; aşağı, kötü ve çirkinliklerle ilgili her şey ise "celal" isimlerinin bir tecellisidir. Bu durumda kötülükle ilişkilendirilen olay ve olgular, Hakk'ın celal sıfatlarının tecellisidir (Dâvûd-i Kayserî, 2011b, s. 53). Aynı zamanda celalle ilgili isimler, kendi içerisinde cemali; cemalle ilgili isimler de kendi içerisinde celali barındırmaktadır (Dâvûd-i Kayserî, 2011b, s. 44). Dolayısıyla âlemde kötü olarak görülen şeyler itibarîdir. Dahası o, kötülüğü bir olgu olarak kabul etmemekle birlikte varlığı aşk ve sevgiye dayanmaktadır. İşte bu durum onun düşünce dünyasında bir aşk teodisesinden bahsedilmesini mümkün kılmaktadır. Ona göre var olan her bir şey Hakk'ın aşk ve sevgisini almaktadır. Böyle bir sevgi ve aşk Hakk'ın lütuf ve ikramını sevdiği gibi kahır ve cefasını da sevmektedir. Aynı zamanda o, âlemde var olan hareketin sevgi temelli bir hareket olması nedeniyle iyi ve kötü fiilleri ayırt etmeden tüm olay ve durumlar ile insandan kaynaklanan ahlakî fiilleri aşk ile izah etmektedir (Dâvûd-i Kayserî, 2011a, s. 46).

İslam tasavvuf geleneğinde "ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi arzuladım, sevdim"(Aclûnî, 1351, ss. 2-156) hadisi, var oluşu anlamlandırmada aşkın referanslandırılmasına örnek olarak verilebilir. Varlık, sırf iyilik olarak kabul edilmekte hatta Hallâc-ı Mansûr (ö. 922) gibi kimi düşünürler, şeytanın varlığını bile aşka dayandırabilmektedirler. Bu bağlamda Allah'tan gelen aşkın, biri Hz Muhammed'e diğeri Şeytana olmak üzere dualitesinden bahsedilmektedir (Öztürk, 1997, ss. 335-345). İnsanın yaşadığı dünyada Tanrısal mutlak bir adalet arzusuna aşk teodisesi kötülük problemi ile ilgili "Tanrı neylerse güzel eyler", "Bir kapıyı kapatan Tanrı, başka bir kapı açar", "Gün doğmadan neler doğar" gibi söylemlerle cevap vermeye çalışmaktadır (Yasa, 2007, s. 13). İşte bu sadakatli ruh ve tutku, karşılaşılan problemlerin teosofik bir perspektifle hoş görülmesini sağlamaktadır.

Teistik dinlerdeki "âlemin aşk için yaratıldığı inancı", Tanrı-alem ilişkisinde Tanrı'nın ilk âşık, ilk maşuk ve aşkın kendisi olarak kabul edilmesi şeklindedir. Varlıklar, var olabilmek için mutlak olarak Aşkın Varlık'a ihtiyaç duymakta; ona varoluş olarak âşık olmaktadırlar (Pattabanoğlu, 2016, s. 215). İslam düşüncesinde bu anlayışı Fârâbî'de görmek mümkündür. Fârâbî'ye göre sevgi, teorik ve pratik olarak mevcut olup bu sevginin ilk cevheri "İlk" olarak adlandırdığımız Tanrı'dan gelmektedir. Tanrı, aşk ve sevginin temel kaynağı olmakta, mevcut âlemdeki her katmanda bulunan varlık, Tanrı'ya aşk ve iştiyak hissetmektedir. Neticede Tanrı'nın varlığı zorunlu olup o, aşkın menşeidir (Pattabanoğlu, 2016, ss. 221-223). Yine İbn Sînâ, âlemin aşk için var edildiği düşüncesini benimsemekte; Tanrı'nın varlığının delillerinden birinin de "aşk" olduğunu iddia etmektedir. Tanrı, "İlk İyi" olarak kendi özsel varlığına sevgi hissetmiş, bu sevginin tezahürü olarak varlıkları yaratmış; varlıkları yaratarak kendi sevgisini görmek ve bilmek istemiştir. Dolayısıyla âlem aşktan ve aşk için meydana getirilmiştir (İbn Sînâ, 2017, ss. 87-120).

İnsan, kendi varlığını sevmekte ve bu varlığını tutku ile muhafaza etmek adına karşısına çıkan engel ve tehditleri bertaraf etme çabasındadır. İnsan için aşılmaz ve en büyük tehdit ölümdür. Sokrates, ölüm sonrasını "ruhun mutluluk yurdu" şeklinde tasvir ederek onu sevinçle karşılamaktadır. Dinlerin ölümü bir yok oluştan ziyade özlem duyulan Tanrı'ya kavuşma veya adalet (teodise) şeklindeki öğretileri insanların ölüm korkusunu yenmedeki önemli motivasyonlardandır. İnsan ölüm sonrası hayatı

bilimsel bir veri ile ispat edememekte bu bilgileri vahiy, peygamber ve dinsel tecrübelerine dayandırabilmektedir. Ölüm sonrası hayat gerçekleşmeyecek olsa bile insanın buna dair umut ve özlemini duyduğu Tanrı'ya kavuşma aşkı, onun acı ve ıstıraplar karşısında direncini arttırmaktadır (Demirli 2024, ss. 48-51). İşte bu aşk ve özlem insanın ölüm gibi metafiziksel bir kötülüğü hoş karşılamasına katkı sağlamaktadır.

Teistik dinlerde ölüm, bir yok oluş değil; Tanrı'ya erişmede bir merhale olarak kabul edilmektedir. Buna binaen kimi ariflerin ölmesinin gerçek bir ruh şölenine katıldığı düşüncesi, İlahî aşk zemininde ölümü metafiziksel bir kötülük olmaktan kurtarıp iyilik olarak kabulünü sağlamaktadır. Dolayısıyla inanan ve Tanrı aşığı bir kimse, ölüm korkusundan uzak bir yaşam benimsemekte ve ölümü Tanrı'ya kavuşmada bir vesile olarak kabul etmektedir. Bu anlayış bir anlamda tasavvuf kültüründeki "ölümden önce ölün" (Bilgin, 2007, ss. 42-53) düşüncesini veya Mevlânâ'nın "şeb-i arûs", (Demirli, 2007, s. 233) fikrini çağrıştırmaktadır. Yine kimi kanser hastalarının acı çekmesine karşın ölümü arzulaması acıdan kurtulup ihtimal dâhilinde olsa da saadete kavuşma umudunu göstermektedir. İşte burada ister optimist bir tavır, isterse acıdan kaçış şeklinde olsun ölüm arzusu zaman zaman karşılaşılan bir durumdur.

Allah'ın ahlakî davranması O'nun adaletinin ve iyiliğinin gereği, İslam'ın özünü oluşturmaktadır. Ancak kutsal metinlerde antinomi şeklinde tasvir edilen iyi-kötü kavramları, Allah'ın sınırsız ihsan, kerem, merhamet ve affedici nitelikleri dolayısıyla özsel olarak Allah'ın nimet ve lütfunun tezahürüdür. Dolayısıyla bir kimse kendisine bir kötülük geldiğinde bu kötülüğü Allah'ın bir nimeti ve lütfu olarak kabul etmeli ve ona şükretmelidir (İzutsu, 1975, ss. 218-219). Örneğin Hz. Musa'nın kazayla bir adam öldürmesi sonrası o toprakları terk etmesi kötülüğünden/korkusundan değil kendisine ve yaşama dair sevgi/aşkından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan İslam düşünce geleneğinde izafî bir kötülükten bahsedilmesi, yokluğun mutlak kötülük olarak kabul edilmesi ve 'iyiliğin varlıkta kötülüğün yoklukta olması gibi anlayışları bizi "Tek varlıktan başka varlık yoktur. Şu halde nur ve zulmet aynıdır." sonucuna götürmektedir (İzutsu, 20001, s. 53). Böyle tavır bir aşığın sevgilisinden gelen her türlü cefayı sefa olarak görmesine benzemektedir.

İslam düşüncesinde ortaya konulan aşk teodisesi, kötülük problemini çözüm önerisinde artı ve eksileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu teodise, teslimiyetçi olmayı telkin etmesi, insanın sadece iyi yönüne dikkat çekmesi, insan merkezli olması, birçok doğal ve ahlakî kötülükleri görmezden gelmesi, kötülüklere bir çözüm önerisinde bulunmaması gibi yönleriyle eleştirilebilir. Yine insanı daima aşk/tutku ile iyi olanı tercih etmeye zorlamakla ve tercihlerini iyiden yana kullanma buyruğuyla ön plana çıkmaktadır. Oysaki insanların tercihlerini her daim iyiden yana kullanmaları insanın zihinsel, tecrübesel ve duygusal yapısı gereği imkânsız gibi görülmektedir. Dolayısıyla bu teodisenin aşk/tutku ile iyiyi buyuran bir yapısından ziyade iyiyi telkin/tavsiye eden bir mahiyette olması daha fonksiyonel ve reel olabilir.

Sonuç

Batı ve İslam düşüncesinde farklı temellendirmeler ile ortaya konulmaya çalışılan aşk teodisesi, varoluşsal hareketi aşk ve sevgi ile temellendirmekte; varlığın birliğine dayanan ve özünde aşk olan bir ontolojiye odaklanmaktadır. Buna göre Tanrı'nın ilk âşık, maşuk ve aşk olduğu, âlemin aşk için yaratıldığı kabulü, Tanrı-insan ilişkisinin

temelini oluşturmaktadır. İnsanın yaratılıp dünyaya gönderilmesi, ilahî aşkın bir tezahürü olup bu gönderilme tekrar ona dönme ile neticelenecektir. İşte bu bağlamda dünyada kötülük olarak kabul edilen ve insana eza, cefa ve zahmet olarak yansıyan problemler, Tanrı'ya tekrar kavuşmak ve vahdete erişmek için bir araç mesabesindedir. Bu noktada kavram olarak kullanılsa da özsel olarak iyilik ve kötülük eşit mesabede olup ontolojik ve aksiyolojik bir kötülükten bahsetmek zor görülmektedir. Gerçek aşkın hâkim olduğu bir âlemde her şey özde Tanrı'nın sonsuz sevgi ve merhametine rücu edebilecektir. Böyle bir tasavvur, âlemde meydana gelen her türlü olay ve durumu Tanrı'nın rahmeti, hikmeti ve inayeti ile anlamlandırmakta, dolayısıyla umutsuzluğa, karamsarlığa düşmeyerek kendisinden kaynaklı meydana gelebilecek olumsuzluklara bile engel olabileceği savını kabul etmektedir.

Aşk teodisesi, kozmostaki her olay ve olguyu Tanrı-insan ilişkisi zemininde aşk/tutku ile izah etmeye çalışsa da ortaya koyduğu argümanlarda iyi ve kötü kavramlarından bahsederek "paradoksal dil" kullanabilmektedir. Bu paradoksal metoda dayalı dil, felsefî söylem ve formata uygun olması açısından önem arz etmektedir. Burada kullanılan dil formların, suretlerin, tezahürlerin ve tecellilerin bir dili olup bunu üst dil olarak tasvir edebiliriz. İşte bu yönüyle aşk teodisesi, ontolojik, epistemik ve aksiyolojik olarak gerek kavramsal gerekse farklı perspektifleri ile kötülük problemine din felsefesi açısından yeni bir açılım sunabilmektedir. Ancak genelde optimist bir tavırla aşk teodisesi perspektifleri mutlak iyi, sonsuz sevgi ve sınırsız rahmet vasıflı bir tanrı ile reel alemde tecrübe edilen acı ve ıstıraplar arasında nasıl bir mantıksal izah yapılacağına dair kesin bir çözüm üretememektedir. Diğer taraftan geçmişten günümüze insanların muhatap olduğu acı ve ıstıraplar, Tanrı'nın inayetinin ve rahmetinin inkârı gerektirmez. Hayatta elem ve acıları bir imtihan olarak kabul eden ve Tanrı'ya aşk/tutku ile bağlanan teistlerin olumsuzluklar karşısında daha metanetli ve ümitli oldukları gözlemlenebilmektedir. Tecrübe edilen acılar karşısında teistler ile ateistler arasındaki felsefî ve teolojik gerilimde ateistlerin isyan ve şiddet dilini; teistlerin ise sadakat ve sevgi dilini kullandıkları görülmektedir. Teistlerin sevgi dili ve sadakat tavrı, kötülük problemine karşı "aşk teodisesi" perspektifi ile bir anlam verme ve ona dair bir çözüm önerisi sunma imkânını doğurmaktadır.

Sonuç olarak kötülük probleminde teosentrik veya antroposentrik bir yaklaşım ve ampirik, rasyonalist, natüralist çözüm önerileri problemi daha derinleştirmektedir. Probleme mutlak bir çözüm sunma iddiasından ziyade problemin maksimum derecede çözme gayreti önem arz etmektedir. Dolayısıyla aşk teodisesi, problemin mutlak benimsenmesi veya inkârından ziyade tecrübe edilen acıların teolojik, felsefî ve teosofik bir gelenek ile izah edilmeye çalışılması, metafiziksel ve psikolojik olarak hafifletilmesi çaba ve anlayışına katkı sağlayacak bir yapı arz etmektedir. Bu teodise ile kötülükler mutlak olarak yok edilemese de kötülüklere maruz kalan insanların daha büyük kötülükler yapmasına engel olabileceği gibi acılar karşısında umut, sabır ve metanetli olmasına katkı sağlayabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Ithenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – Ithenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Aclûnî, İ. b. M. (1351). Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs. Mektebetü'l-Kudsî.

Adams, M. M. (1999). Horrendous Evils and the Goodness of God. Melbourne University Press.

Akdağ, Ö. (2021). Mevlânâ'nın Kötülük Sorununa Yaklaşımı. İçinde H. Hemşinli & Y. Kaplan (Ed.), İslâm Düşüncesinde Kötülük Sorunu ve Teodise I (559-574). Elis Yayınları.

Akti, S. (2021). Teodise Tartışmalarında Optimist Yaklaşımın Bir Örneği Olarak İbn Arabî. İçinde H. Hemşinli & Y. Kaplan (Ed.), İslam Düşüncesinde Kötülük Sorunu ve Teodise (C. 1, 525-557). Elis Yayınları.

Aydın, M. (1987). Din Felsefesi. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.

Aydın, M. (1991). Kant'ta ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlâk İlişkisi TDV Yayınevi.

Bayrakdar, M. (2021). Yunus Emre ve Aşk Felsefesi. İnsan Yayınları.

Bilgin, A. (2007). Osmanlı Şiirinde Ölmeden Önce Ölme Temi. Kubbealtı Akademi Mecmuası, 36(142), 42-53.

Camus, A. (1993). Düşüş (Y. Tura, Çev.). Varlık Yayınları.

Camus, A. (1997). Sisifos Söyleni (T. Yücel, Çev.). Can Yayınları.

Cevizci, A. (1999). Paradigma Felsefe Sözlüğü Paradigma Yayınları.

Cobb, J. B. & Griffin D. R. (1976). Process Theology, The Westminster Press.

Cook, D. (2004). Filozoflar ve İnanç (L. Güleç, Çev.). Haberci Basın Yayın.

Dâvûd-i Kayserî. (2011a). Aşk Şarabı ve Hayat: Kaside-i Hamriye Şerhi (T. Koç & M. Çetinkaya, Çev.). İnsan Yayınları.

Dâvûd-i Kayserî. (2011b). Mukaddemat; Fususu'l-Hikem'e Giriş (T. Koç & M. Çetinkaya, Çev.). İnsan Yayınları.

Demirli E. (2024). İnsanın Kötülüğünün ve Yıkıcılığının Nedeni Korkuları Olabilir mi? Sabah Ülkesi, 48-51.

Demirli, E. (2007). İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Arasındaki Bazı Ortak Kavramlar. Darulfunun İlahiyat, 16, 229-247.

Durant, W. (1993). The Story of Philosophy, Garden City Publishing.

Emiroğlu, İ. (2010). Mevlânâ'da Aşkı İfade Etme İmkânı ve Aşk Betimlemeleri. International Mevlânâ Symposium, I, 385-432.

Flew, A. (1958). Theology and Falsification, New Essays in Philosophical Theology, ed. A. Flew- A. MacIntyre, London

Gökalp, N. (2021). Aşk. İçinde C. A. Cengiz (Ed.), Değerler Üzerine Felsefi Sorgulamalar (ss. 23-37). Nobel Akademik Yayıncılık.

Gürsoy, K. (1987). J. P. Sartre Ateizmi'nin Doğurduğu Problemler. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Hair, G. (2009). Manevi Rehberin Sorması Gereken Üç Soru (Ö. Çolakoğlu, Çev.). İçinde R. Frager (Ed.), Manevi Rehberlik ve Ben Ötesi Psikolojisi Üzerine Paylaşımlar. Kaknüs Yayınevi.

Haklı, Ş. (2002). Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(2), 195-211.

Hick, J. (1963). Philosophy of Religion. Prentice-Hall.

Hick, J. (1973). God and the Universe of Faiths; Essays in the Philosophy of Religion. St. Martin's Press.

Hick, J. (2001). An Irenaean Theodicy. Içinde S. T. Davis (Ed.), Encountering Evil: Live Options in Theodicy (38-72). Westminster John Knox Press.

Hume, D. (1995). Din Üstüne (M. Tunçay, Çev.). İmge Yayıncılık.

Inwagen, P. V. (1994). Quam Dilecta. Içinde T. V. Morris (Ed.), God and the Philosophers: The Reconciliation of Faith and Reason (31-60). Oxford University Press.

İbn Sînâ. (2017). Risâle fi Mâhiyeti'l-Işk (A. Ateş, Çev.). Büyüyen Ay.

İzutsu, T. (1975). Kur'an'da Allah ve İnsan (S. Ateş Çev.). Ankara Üniversitesi Basımevi.

İzutsu, T. (2001). İslam Mistik Düşüncesi Üzerine Makaleler, (R. Ertürk, Çev.). Anka Yayınları.

İzutsu, T. (2025). Tasavvufun Özü (N. Yamamato - N. Doğru, Çev.). İnsan Yayınları.

Kaya, M. C. (2004). Daha Mükemmel Bir Âlem Var Olabilir Mi? Divan Dergisi, 9(16), 239-249.

Kaya, M. C. (2022). Türk İslam Felsefesi Tarihi II. İstanbul Üniversitesi AUZEF.

Leibniz, G. W. (t.y.). Theodicy (E. M. Huggard, Çev.). Biblobazaar.

Mackie, J. L. (1992). Evil and Omnipotence. Içinde M. L. Peterson (Ed.), The Problem of Evil: Selected Readings. University of Notre Dame Press.

Manafov, R. (2020). John Hick'in Din Felsefesinde Kötülük Problemi ve Günümüz Açısından Teodise. Elis Yayınları.

Mevlânâ, C. R. (2009). Fîhi Mâ Fîh (A. A. Konuk, Çev.). İz Yayıncılık.

Nutku, U. (2014). Nietzsche'de Nihilizm Problemi. Felsefe Arkivi, 16, 131-143.

Özdemir, M. (2001). İslam Düşüncesinde Kötülük Problemi. Furkan Yayınları.

Öztürk, Y. N. (1997). Hallâc-ı Mansûr ve Eseri. Yeni Boyut.

Pattabanoğlu, F. Z. (2016). Yeni Platonculuğun Fârâbî'nin Aşk Anlayışına Etkileri. EKEV Akademi Dergisi, XX(65), 211-238.

Peterson, M. (1991). Reason and Religious Belief; An Introduction to the Philosophy of Religion. Oxford University Press.

Pinnock, C. H. (2001). Most Moved Mover: A Theology of God's Openness, Baker Academic Press.

Platon. (1982). Timaeus (E. Güney & L. Ay, Çev.). MEB Yayınevi.

Platon. (1986). Diyaloglar (M. Gökberk, Çev.). Remzi Kitapevi.

Platon. (1993). Şölen (S. Eyüboğlu & A. Erhat, Çev.). Remzi Kitapevi.

Poidevin, R. L. (2000). Ateizm / İnanma, İnanmama Üzerine Bir Tartışma (A. Yılmaz, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Ramazanoğlu, N. (1983). Kötümserlik ve Hiççilik Sorunu (Pascal, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche. İstanbul Üniversitesi SBE.

Rowe, W. (2001). Skeptical Theism: A Response to Bergmann, Nous 35 (2), 297-303.

Sanders, J. (2007). The God Who Risks: A Theology of Divine Providence, InterVarsity Press.

Schopenhauer, A. (1966). The World as Will and Representation. (E. F. Payne, ed.), (C I-II), Dover Publication.

Stump, E. (1985). The Problem of Evil, Faith and Philosophy 4 (2), 392-423.

Stump, E. (1993). Reasoned Faith, Cornell University Press.

Stump, E. (24.11.2025). Wandering in Darkness… Erişim Adresi: https://cct.biola.edu/wandering-in-darkness/

Suchocki, M. H. (2001. God, Trinity, Process, Dialog: A Journal of Theology, 40(3) 169-174.

Swinburne, R. (1998). Providence and Problem of Evil, Clarendon Press.

Şahin, N. (2004). Hegel Felsefesinde Kötülük Problemi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 45(1), 71-83. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000172

Tanrıverdi, H. (2010). İnancın Rasyonelliği Sorunu (John Hick Örneği): Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE.

Tatcı, M. (Ed.). (2005). Yunus Emre Divan ve Risaletü'n-Nushiyye. Sahhaflar Kitap Sarayı.

Taylan, N. (1994). İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri. M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Timurtaş, F. K. (1986). Yunus Emre Divanı. Kültür Bakanlığı Yayınevi.

Turhan, G. (2022). Şiddeti Önlemede Aşk Teodisesinin Rolü. Amasya İlahiyat Dergisi, 19, 315-350. https://doi.org/doi.org/10.18498/amailad.1184758

Uludağ, S. (1991). Aşk. İçinde TDV İslâm Ansiklopedisi (C. 4, ss. 11-17). TDV Yayınları.

Voltaire, M. A. (2019). Lizbon Felaketi Üzerine Şiir (M. Topuz & A. S. Tümkaya, Çev.). Beytülhikme, 9(1), 279-291. https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1470

Walls, J. L. (2021). Heaven and the Goodness of God. Religions, 12(5). https://doi.org/10.3390/rel12050316

Weber, A. (2000). Felsefe Tarihi (H. V. Eralp, Çev.). Sosyal Yayınları.

Werner, C. (2000). Kötülük Problemi (S. Umran, Çev.). Kaknüs Yayınevi.

Whitehead, A. N. (1996). Religion in the Making, The Macmillan Company.

Yaran, C. S. (2023). Kötülük ve Teodise. Rağbet Yayınları.

Yasa, M. (2002). Din Felsefesi Açısından Yunus Emre'de Aşk-Yaratılış-Kendi Olma. Ankara Okulu Yayınları.

Yasa, M. (2007). İbn Arabi'de Tanrı Merkezli Bütünü Anlamaya Yönelik Bir Metot Olarak Paradoksal Konuşmak. Elis Yayınları.

Yasa, M. (2010). Mevlana'da Aşk ve İşlevi. Elis Yayınları.

Yasa, M. (2014). Kötülük Sorunu. İçinde R. Kılıç & Mehmet Sait Reçber (Ed.), Din Felsefesi (193-214). Grafiker Yayınları.

Yasa, M. (2023). Bütüncül ve Eleştirel Din Felsefesi Okumaları 1 Tanrı ve Felsefe. Elis Yayınları.

Yücekaya, Z. (2019). İbn Sinâ'da Kötülük Çeşitleri ve Ahlâki Kötülüğün Vicdan Açısından Değerlendirilmesi. Pamukkale Üniversitesi SBE.